

Romanäs gård genom tiderna : Korta anteckningar

Pira, Sigurd

Vardagstryck Särtryck Pi-Pla 8:o

National Library
of Sweden

Romanäs gård genom tiderna.

Korta anteckningar av Sigurd Pira,
landsfiskal, Tranås.

Den del av Säby socken, som ligger i nordöstra hörnet av Norra Vedbo härad, har säkerligen erhållit fast befolkning mycket senare än omgivande trakter. Denna sockendel bestod av den mest oländiga mark; den uppfylldes av stora skogar, moras och steniga höjder, som alls icke inbjödo till odling. Rikedomerna på villebråd lockade där emot pälsjägare och fångstmän att besöka skogsbygden och vid sjön Sommen, som utgör traktens östra gräns, hade befolkningen i Svartådalen och vid andra delar av sjön sitt stora gemensamhetsfiske.

De lösa fornfynd, som påträffats vid Stallberga och på Romanäslandet, betyga att människor redan under stenåldern besökt trakten. Men dessa besök gällde säkerligen huvudsakligen stränderna utmed den vik av Sommen, som sträcker sig från Romanäs udde upp till Hester i Ekeby socken och som nu går under namnet Smalsjön.

De första bebyggarna i denna vildmark, som sedan hedenhös är häradets allmänning, voro sannolikt förrymda

trålar och biltoga, stigmän och löskefolk, som där sökte fristad eller gömställe i en usel koja eller någon skyddande bergskreva. Först omkring år 1000 torde trakten fått någon åkerbrukande befolkning. Sannolikast är, att den första rödjan svedjats och den första bjuggen skördats på den höglänta halvö, som sticker ut mot söder och i norr begränsas av Krämarpsviken och i väster av Skoboviken — förr kallad Fågelviken. Ursprungligen har kanske denna första svedja varit en utjord till bönderna i Norraby vid Svartåns mynning. Det är också troligt, att dessa uppodlare namngivit det näs, på vilket de röjde mark. Det kallades Romanäs.

Enligt en sockentradition skall Romanäs gård fått sitt namn därav, att en viking, som varit i Rom, efter återkomsten till sitt land byggt sig ett hem vid sjön Sommen. Detta skall han hava kallat Romanäs till minne av sitt besök i den heliga staden. Berättelsen har uppenbarligen tillkommit såsom en okritisk förklaring av gårdsnamnet.

I detta ortnamn ingår såsom första sammansättningsled ett ord, »rum», som förekommer i ett flertal andra ortnamn, särskilt i nordöstra Småland och sydöstra Östergötland, men även i trakterna av Sommen och landet mellan denna sjö och Vättern. Här må av sådana ortnamn, alla namn på gårdar, endast erinras om Tullerum och Yxnarum vid Sommens s. k. Vifjärd, Örserum och Hultrum vid sjön Ören samt Bunnström (förr Bunzrwm) vid sjön Bunn. Ordet »rum» anses betyda »röjning inne i skogsmark eller oländig terräng», »uppröjt ställe», i vissa fall kanske »öppen plats».

De äldsta belägg på Romanäsnamnet, vartill jag äger tillgång, äro följande:

- »Rummanes» i 1542 års jordebok för Norra Vedbo härad,
- »Romanäss» i häradets jordebok för 1637,
- »Rommanäas» i 1639 års jordebok.

Dessa belägg visa, att u- eller o-ljudet är kort. Gårdsnamnet bör betyda »näset med uppröjningen» eller »det genom röjning öppna näset».

De äldsta ortnamnen på »rum» anses hava uppstått under hednatidens senare århundraden. Professor Hj. Lind-

roth («De nordiska ortnamnen på -rum», 1916) har antagit, att dessa ortnamn vid den småländska östersjökusten skulle påvisa en dansk invasion under 550—750. Denna uppfattning om namntypens historiska upprinnelse har av andra ortnamnsforskare betvivlats och t. o. m. be-tecknats såsom oriktig. Under alla förhållanden kan Romanäsnamnet icke ha danskt ursprung, ty dess första uppträdande måste antagas vara först omkring år 1000. Men av namnet framgår, att gården kan räkna sina anor från en mycket avlägsen tid.

Att Romanäs gård ursprungligen varit en uppodling på häradsallmänningen framgår av gamla skogsrannsakningsprotokoll. Så sent som i mitten av 1700-talet ansågs ännu hemmanet Romanäs vara inkräktat på allmänningen, då alltså gården ursprungligen legat på kronojord. I mitten av 1600-talet har hemmanet också krononatur.

Märkligt är då, att i den äldsta bevarade jordeboken för Norra Vedbo härad av år 1542 Romanäs upptages bland skattehemman. Detta tyder på en tidig skattläggning. De närbelägna hemmanen Röhälla och Krämarp äro i mitten av 1500-talet av krononatur, vilket sannolikt beror därpå, att de uppodlats på allmänningen. Gårdarna Löverhult och Öfrarp, som ligga på Romanäslandet, förekomma icke i nämnda jordebok. Skattläggningen av Romanäs före 1542 torde även peka på, att hemmanet är det äldsta på Romanäslandet.

Ehuru vi sålunda kunna ganska bestämt avgöra, vid vilken ungefärlig tid Romanäs gård uppstått, sakna vi uppgifter om dess ägare före mitten av 1500-talet. Först då uppträder gården i någon urkund, där ägaren anges vara Mons Andersson, vilken i jordeboksränta hade att erlægga ett belopp efter upptaxerade värdet av: två lispund smör samt fodringen av fyra årliga hästar, fyra fogdehästar och fyra konungshästar, alltså en ganska försvarlig skatt.

Tjugufem år senare drabbas gården av en olycka, som troligen för en tid framåt gjorde den öde och oförmögen till utgörande av skatt. Detta skedde det hemska nyåret 1568.

Den danske härföraren Daniel Rantzau, som under 1567

trängt upp genom Småland till östgötsläppen och som efter våldsamma härjningar tagit sitt vinterkvarter i Skänninge, bröt i slutet av januari månad följande år upp från sitt högkvarter och drog genom östra Holaveden mot söder för att nå sitt hemland. Den 25 i sagda månad gick den danska hären över den isbelagda Sommen från Hester i Ekeby socken och marscherade upp på Säbylandet, tro-
ligen i närheten av Tranås eller möjligen vid Romanäs. I Säby kyrkby slogo danskarna sig ned under några dagar för att erhålla en välbehövlig vila efter den ansträngande och äventyrliga marschen. Under dessa dagar hemsöktes trakten av danska strövkårer, som plundrade och brände. Bland de gårdar, som då brändes, voro Romanäs och Röhälla.

Från detta fiendebesök, det sista i vår ort, leva ännu många berättelser på folkets läppar. Det säges, att danskarna ämnat marschera upp vid Krämarp men att bönderna sågat upp isen där, så att danskarna icke kunnat komma längre än till ett sjögrund, som än i dag kallas »Rasten», enär de danska knektarna där måst rasta och vända om. Vidare säger berättelsen, att isen brustit under trossvagnarna och kanonerna utanför Blåvikslandet mellan Ringsberg och Romanäs udde samt att man där vid klart väder än i dag kan se kanoner och vagnar på sjöbottnen. Man kan också omtala, att dåvarande herren till Tranås gård på en holme i Skoboviken gömt sitt silver för fienden och att man på åkern vid Romanäs hittat hästskor av ovanlig storlek, härledande sig från danska rytteriet.

Så mycket är visst, att isen brast under tre av danskarnas väldiga kartover och att en av dessa icke kunde upptagas, enär den låg på tjugu famnars djup. Det är också omtalat i en deltagares dagbok, att några soldater, som icke mäktat från Tranåslandet medfölja till kyrkbyn utan gömt sig i ett hus vid sjöstranden, under natten blevo ihjälslagna av säbybor, som hållit vakt vid bråtarna på östra Holaveden.

När vi så åter finna Romanäs i urkunder, angives detta bestå av två gårdar, som hava krononatur. Det är i 1637 års jordebok. Under den mansålder, som förflutit efter

ROMANÄS GÅRD.

danskarnas härjning, har Romanäs alltså ånyo bebyggt och dessutom erhållit så mycken odlad mark, att gården födde två åboar.

Två år därefter är Romanäs, som fortfarande upptages bland kronohemmanen, taget i anspråk av kronan. Om åboarna underlåtit erlägga sina skatter eller de avflyttat eller andra omständigheter givit anledning till förändringen i besittningsrätten, känner jag ej. Jordeboken för år 1639 upptager emellertid endast ett hemman i Romanäs, vilket då är anslaget till lön åt fändriken Lars Pedersson »under kapten Gubbe Nielssons» kompani. Längre förblev dock gården icke militieboställe, ty den 10 december 1641 donerades den av drottning Kristinas förmyndarregering till den tappre Herman Wrangel, herre till Gransbo och ett flertal andra fastigheter i Norra Vedbo härad samt Skokloster m m. i Uppland. Efter Wrangels död 1643 ärvdes godsens av hans son, översten friherre Adolf Herman Wrangel, gift med Elisabet von Rosen, vilken senare avled på Gransbo i Säby socken 1670 och begrovs i Wrangelska gravkoret i sockenkyrkan. Hennes man hade redan 1658 avlidit och Romanäs då övergått till makarnas son, ryttmästaren friherre Carl Adolf Wrangel, vilken sällan vistades på sina domäner, enär han tillbragte sin levnad mest på resor och lång tid hos drottning Kristina i Rom. Han avled 1721. Under hans tid reducerades större delen av hans egendomar, bland dessa Romanäs, som då åter blev kronoegendom och sedermera »rustat på kavall».

Till in på 1700-talet förblev Romanäs militieboställe men köptes slutligen av herren till Tranås säteri, troligen redan av Herman Oldekop. Dennes sonson, provinsialschäfern Reinhold Oldekop, torde sedan ägt gården, som på 1760-talet brukades av hans svåger Johan Magnus Mækel och dessutom beboddes av fru Margareta Oldekop, änka efter handelsmannen Anders Mækel från Västervik. Redan 1771 bosatte sig å gården kaptenen friherre Erik Ernst Boije av Gennäs och dennes friherrinna, född von Köhler, vilken senare under sistnämnda år avled på Romanäs i barnsäng. Under 1773 flyttade friherre Boije från gården.

Några år därefter slog sig den originelle gustavianen friherre Erik Leijonhuvud med friherrinna ned på Romanäs. Han anges då vara inflyttad från Västergötland. På Romanäs stannade makarna dock icke länge, ty på 1790-talet äro de bosatta på Liarp i Adelöfs socken. Efter dem bosatte sig kaptenen Anders Vilhelm Breitholtz med hustru och dotter på gården, där makarnas äldste son föddes och avled 1798. Följande år lämnade familjen Romanäs och bosatte sig på Västraby i Hults socken, varefter löjtnanten Nils Leonard Hård av Torestorp, som förut ägde och bebodde Ängaryd i Säby församling, inköpte Romanäs gård. Men ej heller denne ägde gården under längre tid. Han avled redan 1815 och arvingarna sålde då gården till lantbrukaren Peter Petersson, som brukade fastigheten till sin död. Hans efterkommande ägde sedan Romanäs, tills Aktiebolaget Sanatorievård under år 1905 inköpte gården av kommunalnämndsordföranden, nämndemannen David Pettersson, vilken ärvt gården av sin fader kyrkvärden A. M. Pettersson och som avled redan året efter försäljningen.

